

ЗМІСТ

Вступ	5
Перелік умовних скорочень	11

I

Диференційована система спеціальних дошкільних закладів для дітей з особливими потребами в Україні

1.1. Нормативно-правове забезпечення корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з різними порушеннями психофізичного розвитку	12
1.2. Типи спеціальних дошкільних закладів в Україні	19
1.3. Специфіка завдань діяльності спеціальних дошкільних закладів залежно від категорії дітей	21
1.4. Характеристика корекційно-реабілітаційної роботи	23

II

Науково-теоретичні засади корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з особливими потребами

2.1. Соціально-біологічні передумови формування особистості з порушеннями психофізичного розвитку	33
2.2. Комплексний підхід до корекційно-реабілітаційної роботи в дошкільному закладі	42
2.3. Модель координованої комплексної системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям	55

III

Корекційно-реабілітаційний супровід дітей з особливими потребами в системі дошкільної освіти

3.1. Сутність та принципи корекційно-реабілітаційного супроводу	64
3.2. Зміст корекційно-реабілітаційної роботи	69
3.3. Зв'язок корекційно-реабілітаційної допомоги із загальноосвітнім змістом навчання	83
3.4. Використання особистісно-орієнтованих інноваційних технологій	91
3.5. Планування та організація корекційно-реабілітаційної роботи	110
Список використаної літератури	135

ДОДАТКИ	147
<i>Додаток 1.</i> Конспекти занять з навчання грамоти за адаптованим посібником М. Зайцева	148
<i>Додаток 2.</i> Конспекти занять з розвитку шкірно-оптичного сприйняття кольору та зображень сліпими дітьми дошкільного віку	154
<i>Додаток 3.</i> Зразок зошита взаємозв'язку вихователів, лікарів та вчителів-дефектологів дошкільного закладу для дітей зі зниженим зором*	163
<i>Додаток 4.</i> Навчально-виховна програма та методичні рекомендації для спеціальних дошкільних закладів для дітей з порушеннями зору сьомого року життя*	186
<i>Додаток 5.</i> Орієнтовні модулі, що можуть бути застосовані (за вибором університету) у робочих програмах та планах дисциплін	295
Плани практичних і семінарських занять	297
Тематика наукових робіт і рефератів	299
Завдання для самостійної роботи студентів	301
Варіанти індивідуального навчально-дослідного завдання	301

ВСТУП

Освітньо-виховна система зазнає кардинальних змін у кожную нову наступну історичну епоху. Нині реформування системи спеціальної освіти передбачає підготовку дітей із порушеннями психофізичного розвитку до інтеграції в загальноосвітній простір. Цим зумовлене суттєве оновлення змісту, організаційних форм і технологій навчання на основі сучасних інноваційних підходів, забезпечення психолого-педагогічного супроводу дітей у навчальному процесі.

Питання вдосконалення організації й змісту спеціальної дошкільної освіти, своєчасної комплексної допомоги дітям з різними порушеннями психофізичного розвитку мають першочергове значення для підвищення ефективності їх підготовки до школи, своєчасного лікування, корекційного навчання, адаптації в середовищі здорових однолітків.

Значна увага цим питанням приділяється в нормативно-правових матеріалах, зокрема в Законі України «Про освіту» (1996 р.), Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (2004 р.) та інших урядових документах. Актуальність цих проблем зазначалася на багатьох Всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема в Харкові («Освітні аспекти соціалізації дітей з глибокими порушеннями зору», 2000 р.), Львові («Інноваційні технології медико-педагогічної реабілітації дітей з порушенням зору», 2001 р.); на ювілейній науковій сесії Інституту спеціальної педагогіки АПН України «Спеціальна освіта в Україні: погляд у майбутнє» (2004 р., м. Київ); на Всеукраїнській науковій конференції «Сучасні системи і технології управління в сфері освіти» (2004 р., м. Суми); на науково-практичній конференції «Розвиток життєвої компетентності учнів у загальноосвітньому навчальному закладі» (2004 р., м. Запоріжжя); на міжнародному семінарі «Сучасні методи і засоби комп'ютерної освіти для осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2004 р., м. Київ); на V, VI Міжнародних науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами»

(2004, 2005 рр., м. Київ); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Гуманізація освіти дітей з особливими освітніми потребами: початкова школа» (2005 р., м. Дніпропетровськ); Першому Всеукраїнському з'їзді тифлопедагогів «Тифлопедагогіка України: витоки, сьогодення та перспективи розвитку» (2006 р., м. Харків); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науково-методичні засади запровадження особистісно орієнтованих технологій навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку» (2006 р., м. Запоріжжя); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні підходи до організації роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку» (2006 р., м. Кам'янець-Подільський) тощо.

На них особливо зазначалася необхідність комплексного підходу до питань реабілітації дітей з особливими потребами та створення для них інноваційного навчально-виховного простору.

У нашій країні склалася широка мережа дитячих закладів нового типу, зокрема навчально-реабілітаційні центри і навчально-виховні комплекси компенсуючого типу (дошкільний заклад-початкова школа), де здійснюється своєчасна допомога дітям з різними патологіями, задовольняються їх потреби в освіті, вихованні, соціальній допомозі, лікуванні, корекції та підготовці до інтеграції в суспільство. Одним із завдань дитячих закладів цього типу є забезпечення наступності в системі спеціальної неперервної освіти, першою ланкою якої є дошкільна освіта.

До спеціальних дошкільних закладів, зокрема, приймаються діти із зоровою патологією різного ступеня: незрячі, слабозорі, з косоокістю та амбліопією тощо, в яких порушення фізіологічних функцій зору є первинним. Через це відбувається відставання в розвитку зорових відчуттів, дистантного сприймання навколишнього середовища, кольоросприймання і розрізнення тощо. Крім того, спостерігається синдром зниження зорової уваги. За відсутності вчасної корекційно-реабілітаційної роботи з такими дітьми, у них з'являються вторинні відхилення: затримка психічного розвитку, недорозвиток процесів пізнавальної діяльності, що є наслідком отримання неповноцінної, неточної зорової інформації. Це впливає на засвоєння отриманої інформації, розвиток процесів запам'ятовування. Отже, зорова депривація може негативно позначитися на різних сферах психофізичного розвитку дитини, що порушує в неї перебіг онтогенезу.

Технічний прогрес і сучасні умови навчання, життя та професійної діяльності осіб з психофізичними порушеннями потребують достатнього рівня розвитку їх пам'яті (як і інших ви-

сих психічних процесів), зокрема швидкості перебігу мнемічних процесів, рухливості й міцності асоціативних зв'язків, що формуються. Вони повинні мати не лише достатній обсяг пам'яті, а й навички оперування нею, сформовану готовність і спроможність виокремлювати в потрібний момент необхідну інформацію. Ці проблеми вирішуються шляхом використання традиційних медичних і педагогічних заходів, корекційно-педагогічної і лікувально-відновлювальної роботи. Від того, як узгоджують співпрацю медична та педагогічна служби в дошкільному закладі, значною мірою залежатиме результат корекційно-реабілітаційної роботи в цілому.

Проблеми лікувально-відновлювальної та корекційно-реабілітаційної роботи та шляхи їх вирішення висвітлені в багатьох працях учених-лікарів Е.С. Аветісова, Л.А. Григорян, Е.С. Ковалевського, В.Г. Морозової, Н.І. Пільман [1, 36, 79, 103, 134, 124] та ін., у дослідженнях науковців, зокрема В.І. Бондаря, Л.С. Вавіної, Л.П. Григор'євої, Т.М. Дегтяренко, Г.М. Дульнева, В.П. Жохова, С.О. Зикова, М.І. Земцової, А.І. Зотова, І.Г. Єременка, В.В. Кобильченка, М.П. Козленка, Ю.О. Кулагіна, С.І. Кондратьєвої, О.Г. Литвака, Н.І. Малюхової, І.С. Моргуліса, М.С. Певзнер, Л.І. Плаксіної, С.О. Покутневої, В.М. Ремажєвської, Л.В. Рудакової, В.С. Сверлова, Т.П. Свиридчук, Л.І. Солнцевої, В.М. Синьова, Є.П. Синьової, С.Є. Сташевського, В.В. Тарасун, Б.К. Тупоногова, С.В. Федоренко, В.О. Феоктистової, А.Г. Шевцова, Б.Г. Шеремета, М.К. Шеремет та ін. Окремі аспекти медико-психолого-педагогічної реабілітації дітей-інвалідів та підготовка їх до інтеграції в суспільство розглядалися в працях В.І. Андрієнка, В.П. Гудоніса, В.В. Журова, А.Ю. Максименка, Г.Ю. Мустафаєва та інших дослідників.

Водночас, зазначаючи результативність проведених теоретичних і теоретико-прикладних досліджень із зазначених проблем, багато питань комплексної корекційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями не знайшли свого вирішення. Не розроблена структура взаємодії між медичною та педагогічною сферами як на рівні регіону, так і на рівні спеціального навчального закладу. Подальшого вдосконалення потребує й система взаємозв'язку вихователів, вчителя-дефектолога, медсестри, лікаря, психолога й логопеда, які б забезпечували ефективність лікувальної та корекційно-реабілітаційної роботи, гармонійний розвиток і успішну підготовку дітей до навчання в школі, активізували розвиток пізнавальної діяльності на основі застосування інноваційних технологій. Зокрема, актуальними є розроблення змісту

комплексної корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями в умовах спеціального дошкільного закладу, можливості співпраці медичних і педагогічних служб у здійсненні процесів корекції і реабілітації. Мають місце факти несвоєчасного виявлення дітей з психофізичними порушеннями, зокрема з порушеннями зору, та охоплення їх спеціальною освітою. У цих умовах зростає роль і значущість соціальної допомоги цим дітям та їх батькам.

Ці питання мають нині науково-теоретичне й прикладне значення через необхідність забезпечення Державного стандарту загальноосвітньої підготовки в умовах неперервності виховання, навчання і лікування дітей з психофізичними порушеннями, створення оптимальних умов для їх медико-психолого-педагогічної реабілітації.

Методологічним підґрунтям розв'язання цих проблем є психолого-педагогічні теорії розвивального навчання (Л.В. Занков, М.В. Зверєва, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов); навчальної діяльності (О.М. Леонтьєв, Д.Б.Ельконін, В.В. Давидов); оптимізації навчально-виховного процесу (Ю.К. Бабанський, Г.К. Поташник, І.Г. Єременко); наукового управління загальними суспільними процесами, наукової організації праці, системного підходу в контексті провідних цілей виховання та навчання підростаючого покоління (Ю.К. Бабанський); концепція Державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами; Базовий компонент дошкільної освіти в Україні; педагогічні ідеї та інновації сучасної загальної і спеціальної освіти (методики Марії Монтесорі, сім'ї Нікітіних, М.М. Єфіменка, М.О. Зайцева; технології Т.М. Дегтяренко, С.В. Покутнєвої, Т.В. Пічугіної, В.М. Ремажєвської, Т.П. Свиридюк та ін.).

У дослідженні Т.М. Дегтяренко (2005 р.) був глибоко проаналізований корекційно-реабілітаційний процес у спеціальному дошкільному закладі для дітей з порушеннями зору (на базі дошкільного відділення Сумського спеціального навчально-виховного комплексу «Загально-освітня школа І ступеня – дошкільний навчальний заклад № 37 «Зірочка», м. Суми), розроблена та апробована модель комплексної системи корекційно-реабілітаційної роботи дошкільного навчально-виховного закладу компенсуючого типу на основі інтеграції діяльності різнопрофільних фахівців, спрямованої на підготовку дітей з сенсорними порушеннями до інтеграції в освітній простір. Ця модель є універсальною і може бути використана в дошкільних закладах для інших категорій дітей з особливими потребами.

На основі застосування міждисциплінарного підходу було змодельована й апробована організаційну структуру взаємодії медичної та освітньої сфер у наданні корекційно-реабілітаційної допомоги дітям із зоровими порушеннями на макро- та мікрорівнях; розроблено й апробовано зміст корекційно-реабілітаційної допомоги цим дітям в умовах спеціального дошкільного закладу компенсуючого типу, реалізацію якого забезпечує команда різнопрофільних фахівців, батьків дітей.

Використання розробленої системи в умовах регіону і дошкільного закладу сприяє підвищенню ефективності корекційно-реабілітаційної допомоги дітям із особливими потребами, налагодженню взаємозв'язку між медичними та педагогічними працівниками, що активізуватиме потенційні пізнавальні можливості дітей, дозволить запобігти їх відставанню в психомоторному розвитку, скоригувати й прискорити темп якісної підготовки дітей до школи та гармонійного розвитку їх особистості.

Результати цього дослідження, наведені в даному навчальному посібнику, можуть бути використані: у процесі організації корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з особливими потребами на рівні регіону; у практиці роботи медичних і педагогічних фахівців спеціальних дошкільних закладів для дітей із різними психофізичними порушеннями; у розробленні спецкурсів перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; у підготовці спеціалістів у вищих навчальних закладах: у лекціях під час вивчення студентами (напрямок підготовки «Педагогічна освіта») дисципліни «Основи корекційної педагогіки» і з фахових курсів зі спеціальності «Дефектологія» на дефектологічних відділеннях та лікувальних факультетах вищих навчальних закладів; в організації інклюзивного навчання дітей-інвалідів, яке розгортається в Україні.

У навчальному посібнику висвітлено стан допомоги дітям з особливими потребами на сучасному етапі розвитку держави, практику надання корекційно-реабілітаційної допомоги різним контингентам дітей з особливими потребами та його нормативно-методичне забезпечення, управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги дітям на різних рівнях, розглядаються системи допомоги дітям з особливими потребами в Україні та інші актуальні проблеми.

Мета даного посібника – послідовно сформулювати в студентів знання, уміння та навички організації ефективної корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями, розуміння специфіки надання їм необхідної допомоги.

У змісті навчального посібника до кожного розділу подаються контрольні питання та завдання, метою яких є виявлення рівня засвоєння студентами навчального матеріалу із зазначеного спецкурсу. Наводиться список рекомендованої для самостійного опрацювання студентами літератури, а також у кінці посібника – список джерел, які використовувалися для підготовки цього видання.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад;

ЛФК – лікувальна фізична культура;

НВК – навчально-виховний комплекс;

ПМПК – психолого-медико-педагогічна консультація;

ТРВЗ – теорія розв’язання винахідницьких завдань.

Диференційована система спеціальних дошкільних закладів для дітей з особливими потребами в Україні

1.1. Нормативно-правове забезпечення корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з різними порушеннями психофізичного розвитку

З визнанням незалежності в Україні виникла гостра потреба в державній політиці в галузі освіти, спеціальної зокрема, яка б забезпечила випереджувальний розвиток цієї галузі в цілому. Законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, Міжнародних угодах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, і містить нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини в цій сфері.

У 1989 році була ухвалена Конвенція ООН про права дитини. Вона «...є першою у світовій історії глобальною угодою щодо прав дітей» [65] і була зафіксована 191 країною світу, які зобов'язалися привести власне законодавство у відповідність до її положень. Україна приєдналася до Конвенції про права дитини в 1991 році.

Конвенція ООН про права дитини визначила новий підхід до їх забезпечення: виживання, захист та розвиток дітей вона декларувала як обов'язок держави та суспільства, а не заходи благодійності. Діти від народження мають усі основні свободи та невід'ємні права кожної людини.

У жовтні 1990 року відбулася Всесвітня зустріч на вищому рівні глав держав та урядів. Під час неї було прийнято Декларацію та План дій для виживання, захисту та розвитку дітей. Глави держав та урядів підтвердили свою рішучість упроваджувати в